

Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri

Dr. Jülide AKYÜZ*

Özet: İnsanın yer değiştirmesi çok eski ve halen devam eden bir süreçtir. Bu sürecin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel çeşitli nedenleri vardır. Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyılda derinden sarsan çok büyük bir kitlesel göç dalgası meydana geldi. Siyasi nedenlerden kaynaklanan bu hareket sonucu akın akın insan grupları Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde iskan edildiler. Büyük umutlarla geldikleri yeni topraklar onlara "vatan" edasıyla çoğu zaman kucak açmıştır. Kafkas muhacirlerinin yeni hayatlarında gerek devlet gerek Osmanlı halkı çeşitli yardımlarda bulunmuşlardır. Göçler sonucunda yeni yerleşim mekanları oluşturulmuş, nüfus dengeleri değişmiş, bu da şimdiki Türkiye Cumhuriyeti'ne toplumsal miras olarak kalmıştır.

Ahahtar Kelimeler: Osmanlı, Kafkas, göç, muhacir, iskan

İnsanlık tarihi kadar eskidir göç olgusu. İnsanoğlu var olduğundan beri çeşitli nedenlerle hareket halinde olmuş, münferit ya da topluca bir yerden bir yere geçici veya sürekli olmak üzere göç etmiştir. Geçiş yolları üzerinde bulunan Anadolu toprakları sürekli bir yer değiştirme, nüfus hareketliliğine sahne olmuştur. Bu araştırmanın konusu olarak incelenen Kafkaslar bölgesinden Anadolu'ya yapılan göç hareketi temelde Rusya'nın yaptığı baskı sonucunda gerçekleşmiş, siyasi problemlerden kaynaklanan toplu hareketlerdir. Ancak, bu çalışmanın dışında kalan toplu ya da bireysel göçlerin sosyal, kültürel ve özellikle daha iyi yaşam koşullarını ve refahı amaçlayan ekonomik nedenleri bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti izlediği iskan politikası sayesinde kuruluşundan beri sürekli göç olgusunu yaşamış ve yaşatmıştır.¹ Anadolu'dan Balkanlar'a "şenletmek" maksadıyla göçürülen Türkmenler, Rumeli'den Karadeniz havalisine nakledilen Gayr-ı Müslimler, İstanbul'un ihyası için Aksaray, Karaman bölgelerinden yapılan göçler bu kapsamda değerlendirilebilecek ilk örneklerdir. Burada üzerinde durulacak göç hareketleri ise 18. yüzyılın sonlarında başlayıp dalga dalga 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden Kafkas halklarının göçüdür.

1783 yılında Kırım'ı ilhak eden Ruslar, II. Katerina zamanında Kafkasya'daki ilerlemeyi milli bir politika haline getirmişler, ele geçirilen yerlere Ukraynalıla-

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / KARS
julakyuz@hotmail.com

rın bir kısmını yerleştirmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Kafkasya'da yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikaya göre Çerkesistan, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını muhafaza etmek üzere bir serhat ülkesi haline getirilecekti. Osmanlılar, Çerkesler'i kendi taraflarına çekmek için siyasi, özellikle dini faaliyette bulunarak bölgeye gönderilen din adamlarının çabalarıyla Çerkesler, Çeçenler, Lezgiler ve Gürcüler arasında İslamiyet'in yayılmasına çalıştılar.²

Edirne Antlaşması'yla (14 Eylül 1829) Karadeniz kıyılarındaki Poti, Anapa kaleleri, Kafkasya'da Çıldır ve Ahıska havalisi Ruslara bırakılınca, bu bölgelerden Anadolu'nun içlerine doğru yeni bir Müslüman göçü dalgası meydana geldi. Modern çağın ilk dünya savaşı olarak kabul edilen Kırım Savaşı (1853-56)³ neticesinde Balkanlar'a ve Anadolu'ya doğru Rus yayılışı geçici olarak durduktan sonra Rusya, aktif Balkan politikasını terk ederek Asya'da Çarlık sınırları boyunca yaşayan Türkler'e karşı şiddet ve baskı siyasetini artırdı. Osmanlı Devleti'nin siyasi hudutları haricinde Kırım, Kafkasya, Türkistan, Azerbaycan, Dağıstan ve diğer Türk illerinden yüz binlerce Türk göç etmek zorunda kaldı.⁴

Siyasi-dini nedenlerden kaynaklanan büyük göçlerin tamamı Müslümanları kapsamaktadır. Bu şekildeki göçler Kırım'ın Rusya'ya ilhakıyla bazen hızlanarak, bazen yavaşlayarak devam etti. Taraflar arasında meydana gelen 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı göçün sürekliliğinde ve toplu bir harekete dönüşmesinde etkili olmuştur.⁵

Çerkeslerin 1862-63 yılı başlarında Kafkaslardan Osmanlı topraklarına kitleler halinde zorunlu göçü, Osmanlı Devleti'nin toplumsal, etnik ve dini bileşimini derinden etkilemiş önemli bir nüfus hareketidir. Ruslar, Çerkesistan'ı 1862 yılında işgal etmişlerdi. Çerkesistan'ın işgal edilmesinde; Kafkasya'nın güvenliği ve savunması, Karadeniz'de dolaşım ve ticaret özgürlüğü, Karadeniz ve Hazar Denizi'yle İran arasında güvenli bir demiryolu bağlantısına ihtiyaç duyulması gibi önemli askeri ve stratejik nedenler vardı. Bu siyasi nedenlerin yanında Ortodoks Hristiyan kültürüne sahip Rusya'nın Çerkesler'i Hristiyanlığa geçirme gibi dinsel baskısı ve Çerkesler'i Kuban'ın kuzeyindeki bataklık düzlüklere yerleştirerek (topraklarını da Kazaklara vererek) vergi ve askerlik hizmetiyle yükümlü kılmayı istemesi de etkiliydi.⁶

19. yüzyıldaki nüfus hareketi, Osmanlı Devleti'nin yapısını değiştirmiş ve modern Türkiye'nin de dahil olduğu bir dizi ulus devletin ortaya çıkmasında dolaylı olarak rol oynamıştı. Müslümanların Osmanlı topraklarına göçü ve ardından Osmanlı nüfusundaki Müslüman nüfus oranının yavaş, fakat devamlı olarak yükselişi II. Abdülhamit'in bir İslam politikası benimseme kararlılığında etkili olmuştur. 1878 yılından itibaren hükümet, baskın bir çoğunluk elde etmiş olan Müslüman nüfusun ideolojik ve kültürel hedeflerine hizmet etmeyi amaçlamıştı. Ayrıca hükümet, göçmenlerden insan gücü açığını gidermeyi, yol yapımında çalıştırmayı, pamuk ekiminde ve özellikle orduda

yararlanmayı umuyordu.⁷ Mesela; askerlik alanında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında Trabzon kentinden 3.000 Çerkes kendi isteğiyle Rusya'ya karşı savaşmak üzere Osmanlı ordusuna katılmıştı.⁸

Göçlerin kitlesel harekete dönüşmesi karşısında Osmanlı Devleti göçü destekler nitelikte bir politika izlemişti. Gelenler İslam Halifesinin ülkesinde mutlu bir yaşamın kendilerini beklediğine inanıyorlardı. 1864 göçü sırasında pek çok sıkıntıyla karşılaşan Çerkeslerin çoğu “İslam Halifesinin ülkesinde hepsini bir tas pirinç beklediği” umudunu taşıyorlardı.⁹ Göç edenler içlerinde taşıdıkları umutla geliyorlardı. Mesela Çerkesler ve Nogaylar *hazret-i şehinşahide mezelle-nişin emn ve rahat olmak arzusuyla* bu tarafa hicret etmekte idiler.¹⁰

Osmanlı Devleti göçü destekler bir tavır içerisindeydi. Devlet gelenlerin yeni yaşamlarına ayak uydurmaları, geldikleri için pişman olmamaları adına pek çok iyi niyet sergiliyordu. Gelenlerin en büyük ihtiyacı barınacakları bir “hane” idi. Bu sorunun çözümü yeni haneler yapmaktı. Örneğin; Sivas'a göç eden Çerkes muhacirleri için yeni evler yapılmıştı. Sivas Uzun Yayla'ya göç eden Çerkesler için otuz iki hane inşa edilmişti. Bu hanelerin yapımı devlet tarafından parası ödenmek üzere Sivas bölgesi ahalisine teşmil edilmişti. Kedgeçen Kazası kendi üzerlerine düşen otuz iki haneyi yaptırarak teslim etmişler ve bu durumu kaza müdürü Hüseyin Ağa'nın arzıyla İstanbul'a bildirmişlerdi. Adı geçen kaza halkı evlerin yapımında kullanılan kereste ve inşaat masrafı olarak devlet tarafından verilecek miktarı övünülecek bir iş yaptıkları için devlete teberru ettiklerini bildiriyorlardı.¹¹

Sivas Kangal canibinden Harput ve Maraş'a gönderilen Çerkes ve Nogay muhacirlerinin eşyalarını, kendilerini taşımak için gereken araba ve havyan masrafını üstlenen halk daha sonra bu ücreti devletten alacaktı. 23116,5 kuruş tutan bu taşıma ücreti halkın kendi isteğiyle yine devlete teberru edilmiştir. Kaza ahalisi kendi istekleriyle yurtlarını terk ederek gelen muhacirlerin zor durumda olduğunu, her ne kadar bu ücretin itası *mukteza-yı irade-i şehinşahiden* ise de bu ücreti almalarının insanlığa sığmayacağını söyleyerek bu konuda gerekli emrin padişaha ait olduğunu arzlarında ifade etmişlerdir.¹² Belgenin hemen altında mesafelere, ücretlere dair şu bilgiler yer almaktadır:

*An karye-i Kangalila derbend-i Alacahan der tarik-i mezbur
Araba kıymet 102 mesafe saat 5 beheri 2 ücret-i nakliye 1530
An karye-i Manlık ila kasaba-i Gürün der tarik-i Maraş
Araba kıymet 737 mesafe saat 9 beheri 3 bargir 125 saad-i kira beheri 60 1687,5¹³*

Çerkes muhacirlerinden ve Kabartay kabilesinden on beş hane yüz altmış yedi nüfus geçici olarak Bolu sancağı karyelerinde iskan ettirilmek istenmiştir. Gelenlere henüz kalacakları ev tahsis edilmediğinden münasip hanelere yerleştirilmeleri bildirilmişti. Köy halkı birer ikişer kişi olarak bunları evlerinde

konaklatacaklardı. Fakat, kabile reisleri geçici olarak değil de topluca iskan edilmek istediklerini ve kendileri için uygun bir arazi (arazi-i haliye) bulunmadığı takdirde İstanbul'a gideceklerini bildirmişlerdir. Onların topluca iskan talepleri uygun görülmemiş, durum İstanbul'a padişah emrine göre hareket etmek üzere havale olunmuştur. Gelenler birbirlerinden kopmamak, yeni yaşamlarına adapte olabilmek için birlikte iskan edilmek istemekteydiler.

Muhacirlerin iskanlarında özellikle halk büyük fedakarlıkta bulunmuştur. Trabzon'a gelmiş olan Çerkes muhacirlerinden erkek ve kadınlara yaşlarına göre yevmiye şeklinde ücret veriliyordu. On beş yaşından küçüklere birer yevmiye, büyüklere ikişer kuruş yemeklik verilmiş, nakillerinde vapur ücretleri ve yol masrafları ahali tarafından karşılanmıştır. Trabzon Eyaleti halkı tarafından Erzurum ahalisine yardım için 100.000 kuruş toplanmıştır. Erzurum'a irsal edilen paradan kalan 63999 kuruş mal sandığında muhafaza olunmuştur. Hükümete bu durum bildirildikten sonra kalan miktardan 12412 kuruş dahi muhtac muhacirlere harcanmış, 51584,5 kuruş 10 para geriye kalmıştır. Kalan bu miktar Trabzon'a gelmiş bulunan Vabuk ve Badılan ve Haçinkübra kabilelerinden üç yüz kırk beş nüfus familyanın masraflarına harcanmıştır. Yeni gelenlere derhal ikmal yapılmış, birazı uygun hanelere ve birazı da çadırlar ile Kavak Meydanı denilen mahalle ikame olunmuştur. Bunların bir kısmı servet sahibi olduklarından yevmiye talep etmemişler, fakat bir kısmı ihtiyaçlarını beyan ederek yevmiye talep etmişlerdir. Daha önceden Kabartay kabilesinden gelmiş olan yüz altmış beş nefere verilecek yevmiyenin de bu paradan karşılanması uygun görülmüştür. Muhacirlerin nereye yerleştirilecekleri kesin olmadığından kabile reisleri bu konu ile ilgili olarak İstanbul'a gitmişler ve kendileri gelene kadar bu konuda kesin bir beyanatta bulunmamışlardır. Bir-iki aile Sivas'a, bir kısmı Erzurum ve Sivas'a gitmek istediklerini bildirmişlerdir. Gidecekleri mahallin uygunluğu konusunda gerekli incelemenin yapılması için önceden adam gönderileceği, ellerine yazılı belge verileceği ve yanlarına memur verileceği tüm bu masrafların yukarıda kalan paradan karşılanacağı bildirilmiştir.¹⁴

Safer 1277/Ağustos 1860'da Trabzon'a gelen muhacirlere dair bir pusula şu şekildedir:

Bezeko adlı kişi altı nefer familyasıyla Amasya'ya gideceğini ifade etmiştir.

Abaza Altikesik familyası nüfus zükür (erkekler) 41 inas (kadınlar) 41 toplam 82, sagir (küçük) 24 kebir (büyük) 48

Abuk kabilesi nüfus zükür 63 inas 57 toplam 120, sagir 59 kebir 61

Bu kabile efradı Erzurum ve Sivas havalisine adam göndererek iskan olunacak yer arayacaklarını, münasip mahal bulduklarında o mahalle gideceklerini hükümete bildireceklerini ifade ederek Erzurum'a kadar yanlarına bir adam terfikini istida etmişlerdir.

Badılan kabilesi nüfus zükür 51 inas 47 toplam 98, sağır 44 kebir 54
Heçinkübra kabilesi nüfus zükür 19 inas 26 toplam 45, sağır 17 kebir 27¹⁵

Muhacirlere Osmanlı ülkesinin her tarafından çeşitli yardımlar yapılmaktaydı. Bu yardımlardan biri Niş Sancağı'na bağlı Berkofca Kazası halkının Çerkes ve Nogay muhacirlerine iane olarak verdiği 2121,5 kuruştur. Toplanan bu yardım miktarı kaza meclisinin defterli ve mühürlü mazbatasıyla gönderilmiş ve bu durum Niş Mutasarrıfı tarafından da onaylanmıştır.¹⁶ Yine Balkanlar Tırnova'dan Çerkes ve Nogay muhacirlerine yardım için 2691 kuruş verildiği Yabancılar Komisyonu'na irsal kılınmıştır. Bu konuda Tırnova Meclisinin bir tezkiresi bulunmaktadır.¹⁷

Yapılan yardımlardan biri Diyarbakır Sancağına bağlı Behramköy ve tevabii kazaları ahalisinden gelmiştir. Adı geçen yerlerden Çerkes ve Nogay taifesine iane olarak ita olunan 1627 kuruş 36 para postaya teslim edilmiştir.¹⁸ Isparta'da görevli memurlar ile bağlı kazalardaki İslam ahalisi tarafından Çerkes ve Nogay muhacirlerine 4215 kuruş 10 para iane olunmuştur. Bu yardımlara Gayr-ı Müslim ahalinin de katkısı olmuştur. Gayr-ı Müslim ahali tarafından da 700 kuruş verilmiş, tüm yardımlar Isparta postahanesine teslim edilerek gönderilmiştir.¹⁹

Halk kadar üst düzeyde çalışan devlet memurları, ümera, askerler de bu yardımlara katılmışlardır. Muhacir Komisyonu Başkanı Hafız Paşa'ya gönderilen arzda İzmir Eyaleti ve bağlı kazalar ahalisi tarafından 19464 kuruş ile Bosna kıtasında bulunan ümera ve zabitan tarafından 15500 kuruş Muhacir Komisyonu sandığına teslim kılındığı bildirilmiştir.²⁰ Çerkes ve Nogay muhacirlerine yardım olarak Esfudre ve havalisinde bulunan asakir-i şahane ümera ve zabitanı tarafından 6056 kuruşun gönderildiğine dair Rumili Ordu-yı Hümayununda görevli müşir ve vali kaymakamı tarafından tahrirat gönderilmiştir.²¹

Çerkes muhacirlerinden Altıkesek Kabilesinin Heyecik takımından elli altı hane iki yüz doksan büyük ve yüz yirmi iki küçük toplam dört yüz oniki nüfus Sivas sancağı dahilinde münasib mahallerde iskan edilmek arzusunda olmuşlardır. Bunlar için 1275/1858 Kanun-ı Sanisinin 13. gününden 76/1859 Mayısının 21. gününe değin yüz otuz günlük yevmiyelerinin yarısı olan 47444 kuruş Muhacir Komisyonundan karşılanmıştır. Diğer yarısının da mahallinden ita olunması gerektiği Canik Mutasarrıfına bildirilmiştir.²²

Yeni umutlarla gelenleri her zaman iyi bir hayat beklemiyordu. Hastalıktan, bakımsızlıktan yorgun düşen vücutlar da vardı maalesef. Çerkes muhaciri olup Canik Mutasarrıflığı uhdesinde iken vefat eden bir kadının çocuğu dört yaşına kadar kendi isteği üzerine Urumciyeli Yusuf'un eşine verilmiştir. Bakımını her ne kadar bir aile üstlenmişse de bu küçük çocuğa yevmiye tahsis edilmesi hususunda Canik Meclisi'nden mazbata alınmıştır.²³

Muhacirlerden İstanbul'da nasibini almıştır. İstanbul'da bulunan Çerkes muhacirlerinden çıplak ve yalın ayaklı olanlarına kış günlerinde hırka ve çorap

benzeri eşyalar verilmiş, bu sene için de benzer bir uygulamanın yapılması padişahın *cihan-şümül merhametine binaen* takdir toplayacağından bunun için Maliye Nezareti'ne gereken emir verilmiştir.²⁴

İzmir Valisi Mehmed Paşa'ya yazılan bir belgede Menteşe Sancağında bulunan Çerkes muhacirlerinin borç olarak istedikleri buğday ve arpa talebi gündeme gelmiştir. Menteşe Sancağında bulunan muhacirler dört yüz kile hinta (buğday) ve şıarı (arpa) borç şeklinde talep etmişlerdir. Söz konusu miktardan iki yüz kilenin verildiği ve bunların ihtiyaç içinde oldukları anlaşıldığından geri kalan miktarın da verileceği komisyon tarafından beyan olunmuş ve bu konuda gerekenin yapılması paşaya bildirilmiştir.²⁵ Sivas'ta meskun olan Çerkes muhacirlerine kazalar halkının yardım için 5905 kuruş toplayarak zahire mübaya'a ettikleri Sivas meclisinin mazbatasını ile bildirilmiştir.²⁶ Tarıma elverişli topraklara yerleştirilerek iskan olunan muhacirler devletin tarımla uğraşan köylü sınıfına verdiği haklardan yararlanmak istiyorlardı. Örneğin; Manyas'ın Ilica köyündeki Çerkes muhacirleri kendilerinin de diğer çiftçiler gibi tarım yaptıklarını, bu nedenle de Ziraat Bankası'ndan düşük faizle borç para almak gibi bir hakları olduğunu ifade ettikten sonra bunun için gerekli mercilere başvurmuşlardır.²⁷

Muhacirlerin yoğun olarak yerleştirildikleri mahallerden birisi İzmit ve çevresidir. İzmit civarında iskan edilen Çerkes ve Nogaylar için gerekli hanelerin yapılması emri verilmiştir. Bunun için İzmit mimar kalfası ve buna mahsus memur ile keşif yapılmış her hane ikişer oda ve bir sofa, altında hayvan ahırından ibaret olursa onar bin kuruşa mal olacağı anlaşılmıştı. Yeterli usta olmadığından İstanbul'dan mu'tad ve ehliyetli bir iki nefer kalfanın gönderilmesi muhacirin komisyonuna bildirilmişse de cevabı zuhur etmediğinden inşaat emrine mübaşeret olunamadığı görülmektedir. Üstelik ziraat mevsimi de gelmiş, hayvan ve zehair ifa olunamamıştı. Bunlar misafir şeklinde yevmiye almakta idiler ve bu durum daha bir yük getiriyordu devlete. Bir an önce misafirlikten kurtulup yerleşik hayata geçmeleri daha uygundu. İnşa olunacak hanelerin çok teferuatlı olmayacak ve ileride kendileri ihtiyaçlarına göre yapacak şekilde şimdilik ikamet edebilecekleri kadar yapılması ve bunun için de sekiz yüz ya da bin kuruş verilebileceği ve daha önce gelen muhacirlere hangi kaideler uygulanmışsa bunlara da aynen tatbik olunacağı vurgulanmıştır.²⁸

Yukarıda söz konusu Çerkeslerden Han Kabilesiyle ve Nogay muhacirlerinden Altıkesik Kabileleri İzmit Sancağına mülhak Hendek Kazasıyla Adapazarı'na tabi Sabanca Kasabasında bulunan arazi-i haliyeye iskan edilmişlerdir. Bunlar için inşa edilecek haneler için gereken ecnas kereste ve kiremit ve sair inşaat malzemelerinin fiyatları ve miktarları gerekli yerlere bildirilmiş ve incelenmek üzere bir memur görevlendirilmiştir. Belirlenen fiyata göre mezkur haneler iki direk, çatısı ve tavanı olmayan pencere kanatlı, yedişer zira' olmak üzere her zira'ı seksen dört buçuk kuruş olacağı hesaplanmış ve böyle olması da tembih

edilmiştir. İzmit'teki mimar İsvader'in çıkardığı hesap ise her zira'ı altmı altı buçuk kuruş şeklinde olunca İstanbul'dan birkaç usta mimar istenmiştir. Hazine para olmadığı şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere devlet gerçekten maddi sıkıntıdaydı. Bunun için de kendisine en uygun gelecek fiyatları tespit ettirip buna göre muamele olunmasına dikkat ediyordu.²⁹

Muhacirlerin topluca göç ettiklerini ifade etmiştik. Batum'da mukim Rusya konsolosu tarafından bildirildiğine göre Faş ve Sekunil yoluyla beş-altı yüz kadar Çerkes muhaciri Çürüksu havalisine gelmek istemektedirler. Bunların deve ve eşyalarıyla deniz yoluyla Batum'a gelmeleri halinde gemi navlunlarının ve masraflarının ne şekilde karşılanacağı Lazistan Sancağı Kaymakamından sorulmaktadır. Muhacirlerin nerelere yerleştirilecekleri konusu ile beraber söz konusu masrafların nasıl karşılanacağı sorunu *hıdmet-i muftehire* kabul olunarak ve devlete hiç masraf olmaksızın bölgenin servet sahiplerinden, yani zenginlerinden talep olunmuştur.³⁰

Devlet gelenler için cami, mescit gibi ibadet merkezleri de yaptırmaktaydı. Örneğin; Tire kazasında Çerkes muhacirleri için Havuzbaşı'nda bir cami yaptırılmıştı. Yaptırılan bu camiye de imam ve hatip olarak Hacı Ali Efendi tayin edilmiş, kendisine bu konuda bir berat verilmesi hususu muhacir komisyonunun tezkiresiyle Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne bildirilmişti.³¹ Yine Seyidgazi Kazasına yerleştirilen Çerkes muhacirlerinin ibadet yapabilmeleri için bir mescit yaptırılmıştır. Bu mescidin imam, hatip ve mektep hocalığına Musa Efendi tevcih olunmuştur.³² Antalya'nın İstanos Köyü Ballica Çiftliğinde iskan edilen Çerkes muhacirleri kendileri için yeterli arazi verilmesini ve karyelerinde bir cami yapılmasını talep etmişlerdir.³³ 25 R.ahire 1310'da Adana Vilayeti'nden gelen bir yazıda Tarsus'un Nemrut nahiyesinde iskan edilen Çerkes muhacirleri için masrafları devlet hazinesinden (Hazine-i Hassa) karşılanmak üzere cami ve mektep inşası temelinin atıldığı bildirilmektedir.³⁴

Devletin muhacirlerin göçlerine destek verdiğini ve onlara bu anlamda çeşitli yardımlarda bulunduğunu belirtmiştik. Padişahın ülkesinde yaşamak arzusuyla gelmiş olan Çerkes ve Nogay muhacirlerinden yüz kırk yedi hane ve bin yirmi yedi nüfusu şamil Nogaylar Adana'da Eyaleti'nde bulunan hemşehrilerinin yanına iskan olunmak için dilekçe vermişlerdir. Bunun dışında Mersin iskelesine yüz kırk bir hane ve bin dört yüz on dokuz nüfusdan ibaret Subek Han Gazi kabilesi ve seksen dört hane ve altıyüz altmış dokuz nüfusdan ibaret Hatugay Kabilesi Ankara Eyaletinde, altmış sekiz hane ve altı yüz doksan altı nüfusdan ibaret Senim Kabilesi ise Sivas eyaletinde münasip mahallerde tavattun olunmak istemişlerdir. Bu durum hakkında İzmit İskelesine gönderilen tezkirede muhacirlerin uygun yerlerde iskanları ve sıkıntı ve zahmet çekmemeleri için Ankara'ya gideceklerin İzmit'ten beş ve Sivas'a gideceklerin iki kfile olarak takım halinde gönderilmeleri istenmektedir. Muhacirler arasında bazı bey ve ulema, bir hayli kadın, çocuk ve hastalar

bulunduğu, bir kısmının da yürümeğe muktedir olmadığı ifade olunmuştur. Hasta ve yürümeyenler ile eşyaların taşınması için her kafilye bargir ve arabalar verilerek ücretlerinin mal sandıklarından ödeneceği bildirilmiştir. Erkek ve kadın on beş yaşından büyüklere yevmiye ikişer ve küçük olanlara birer kuruş yemeklik verilmesi, muhacirlerin istedikleri mahallere götürülüp teslim edilmesi, yollarda iyi şekilde sevk ve konak edilmesi ve yemekliklerinin de yine mal sandıklarından karşılanması gerekmiştir.³⁵

Yukarıda bahsedilen muhacirlere bu konuda bir buyuruldu verilerek Ankara'ya gidecek olanların İzmit'e, Sivas'a gideceklerin Samsuna varmalarında Ankara ve Sivas eyaletleri hudutlarına kadar iştirak etmek, yollarda nakliyelerinin tedarik ve tertibiyle, yemekliklerinin verilmesiyle ilgilenmek üzere Canik ve İzmit mutasarrıf ve kaymakamları taraflarından mecelle üyelerinden her kafilye birer memur terfik olunması istenmektedir. Mersin ve Samsun iskelelerine gideceklere münasip vapurlar ve İzmit'e gideceklere de yine vapur veyahut vapur yoksa İzmit kayıkları tutularak takım halinde serian sevk olunmaları hususları maliye nezaretine emir olunmuştur.³⁶

Devlet gelen muhacirlerin sağlık durumlarıyla da ilgileniyordu. Sağlıksız koşullarda yolculuk yapmak, toplu hareket etmek, açlık gibi durumlar salgın hastalıkları tetikleyebilirdi. Ülkesine gelenleri padişahın koruması, gözetmesi ümidiyle gelenler için bu çok önemliydi hem de padişahın prestijini arttırırdı. Çerkes muhacirlerinden henüz çiçek hastalığına tutulmayanlar için iki cerrah (doktor) görevlendirilmişti. Cerrahların gelişleri ve masraflarının karşılanacağı bildirilmektedir.³⁷ En korkulan durumlardan biri salgın hastalıklardı. Muhacirlere tahsis edildiği anlaşılan Hazine-i Hassa vapurlarından Vasıta-i Ticaret adlı vapurda karahumma baş gösterince Çerkes muhacirlerinin gemiye bindirilmeden önce muayene edilmesi ve hasta olanların gemiye bindirilmemesi istenmiştir.³⁸

Çerkes muhacirlerinden ve Dağ kabilesinden yedi hane Eskişehir canibinde iskan ettirilmişti. Bu haneler için tohumluk ihtiyacı bulunmaktaydı. Kabilenin istediği iki yüz kile İstanbullu hınta ve şiarın hasılat zamanı ödenmesi kabile vekili Mahmud Efendi tarafından bir dilekçe ile arz olunmuştu. Hal böyle olunca meclis kararıyla söz konusu tohumluğun verilmesi hususu Kütahya mutasarrıfı Halil Paşa'ya bildirilmiştir.³⁹

Muhacirlerin yerleştirildikleri yerlerden birisi de Amasya Sancağıydı. Çerkes ve Nogay muhacirleri ilk etapta Gelengeras, Veray, Hacıköy, Mecidözü kazalarına iskan olunmuşlardı. Buralarda yaşayan ahali iffihar edilecek bir hizmet olduğuna inandıkları için bazı yardımlarda bulunuyorlardı. En acil ihtiyaç muhacirlere yiyecekleri ekmek ve nakliye için gereken araba bedeli gibi ücretler kazalar halkı tarafından karşılanmış ve devlete teberru olunmuştu.⁴⁰ Veray Kazasından mürur eden muhacirler için nan-ı aziz (ekmek) ve araba bedellerini öğrenebiliyoruz. Üç yüz seksen yedi arabanın nakliye ücreti 10899 kuruş, ekmek bedeli ise 1500 kuruş olup toplam miktar 12399 kuruşa

balığ olmuştur. Kaza ahalisi kendi rızalarıyla *hıdmet-i muftehire* saydıkları bu durumu devlet hazinesine teberru etmişlerdir.⁴¹

Osmanlı ülkesine gelenler aradıklarını bulamadıklarında geri dönmeye çalışmışlardır. Göçün her zaman beklenen sonucu vermeyeceği aşikardır. Böyle bir geri dönme (*ricat*) olayı Nogay muhacirlerinde yaşanmıştı. Yüz on beş nüfus Nogay muhaciri taşıyan bir sandal Çerkes sahilindeki Coygu iskelesine çıkmıştı. Bunların durumu sandal reisine ve içindekilere sorulduğunda Bolathane limanından hareket ederek Rusya tarafına gitmekte olduklarını, hava muhalefeti nedeniyle de mezkur iskeleye sığındıklarını ifade etmişlerdir. Rusya'ya geri dönmek için yola çıkan Nogayların neden geri dönmek istedikleri, bunların Ruslar tarafından mı desteklendiği ve haklarında ne gibi bir muamelenin yapılması gerektiği konusu muhacir komisyonuna bildirilmiştir.⁴² Devletin koruması altında addettiği muhacirlerin geri dönmesinde özellikle Rusya'nın etkili olup olmaması merak edilen konular arasında gelmekteydi.

Muhacirlerin en büyük sıkıntısı kısım kısım geldikleri için aynı bölgelere iskan edilmek arzularıydı. Devlet her ne kadar ülkenin çeşitli yerlerinde bunları iskan etmeye çalışmışsa da her zaman muvaffak olamamıştır. Bu konuda Bursa mutasarrıfı Nureddin Paşa ile Sivas mutasarrıfı Ahmed Paşaya sunulan arzlarda şu ifadeler yer almıştır. Çerkes muhacirlerinden ve Altıkesik kabilesinden Adem, Mehmed ve İshak adlı kişiler takdim ettikleri arzda on üç hane doksan altı nüfustan ibaret olduklarını, önceden Bursa sancağına sevk olunup buradan Karacaşehir Kazasına mülhak Taryak Karyesine gönderilerek yerleştiklerini belirtmişlerdir. Şahıslar şu sözlerle devam etmişlerdir: İskan olunmalarına rağmen orada bazı zaruretleri vardır. Diğer muhacirin emsaliyle karşılaştırıldıklarında yevmiyelerinin verilmediği, arada bir gün verilip iki gün verilip on gün verilmediği ve Ramazana kadar böyle sıkıntı olduğunu daha sonra tamamen kesildiğini ve şimdikiye kadar kendi keselerinden ihtiyaçlarını karşıladıklarını ifade etmişlerdir. Ancak artık ellerinde birer akçe dahi kalmadığından başka yerlerde bulunan muhacirlerin buldukları mahallerde tam yevmiye nan-ı aziz aldıklarını, akçe bedellerinin verildiğini ve kendilerinin ise aç olduklarını eklemiştir. Yine aldıkları duyumlara göre oralarda hintanın kilesi elli kuruş, yevmiye ise gündelik iki kuruştur. Yozgat ahalileri ile bazı kardeşlerinin akrabalık bağı bulunduğunu, orada iskanlarına kolaylık sağlanarak asayiş içinde olduklarını istihbar etmişlerdir. Kendilerinin gitmeğe mecbur olduklarını, otuz gün önce buna dair bir arz sundukları halde henüz cevap alamadıklarını ve dayanacak takatleri kalmadığını ifade etmişlerdir. Yozgat'ta bulunan akrabalarının yanlarına, Sivas Uzun Yayla civarına iskan olunmak istekleri hem Bursa hem de Sivas mutasarrıflarına bildirildikten sonra hükümetten gelecek cevap beklenmiştir.⁴³

Rusya sahili Nehayis İskelesinden Hakan Reis sandalıyla Samsun'a yüz otuz beş nüfus Çerkes muhaciri gelmişti. Gelenlerin ellerinde pasaportları bulunmadığından önce haklarında şüpheli olduklarına dair bir izlenim edilmiş, daha sonra baharda Sivas taraflarında meskun kabilelerinin yanında iskan olunmalarına karar verilmiştir. Ancak kış mevsimi geldiğinden bu kışı Yozgat tarafında kışlamaları uygun görülerek buraya sevk olunmuşlardır.⁴⁴

İstanbul'a gelmiş olan Kırım muhacirlerinin birer ikişer hane olarak İstanbul'a civar sancak karyelerine müteferrikan yerleştirilmeleri tasavvur olunmuştur. Bolu Sancağı karyelerinde ne kadar muhacir bulunduğu, ziraate elverişli arazinin tahkik edilmesi gerektiği ifadesinden sonra Bolu Sancağına iki yüz muhacir yerleştirilmesi uygun görülmüştür. Muhacirlerin eyva ve iskanlarının *fariza-i zimmet-i ubudiyet* olduğu ifadesiyle gönderilen iki yüz hanenin iskanları aşkar ise de Bolu Sancağı'nın Karadeniz sahilinde yer alan kazaları dağlık ve taşlık olduğu için iskana elverişli arazi ve mahal bulunmadığı tespit olunmuştur. Yüz hane Çerkes muhacirin Düzce ve Üsküb Kazalarında iskan olunabileceği arz olunmuş ve ilaveten gönderilecek iki yüz hanenin dahi diğer kazalarda iskan ettirilmelerinin mümkün olduğu ifade olunmuştur. Toplam üç yüz hane muhacir müteferrikan söz konusu kazalara yerleştirilecekti. Bunlara ayrıca ziraat yapabilmeleri için her haneye yirmişer dönüm miktarı yüz tohumluk ve hali arazi bulunabileceği tahkik olunmuş, bu durum büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır.⁴⁵

Halk arasında muhacirlere gerekli yardımın yapılmasını teşvik için hükümet uygulamalarından biri de yardımların "ceride-i havadis"te derc edilmesiydi. Amasya Sancağına gönderilmiş Nogay ve Çerkes muhacirleri için Hacıköy Kazası ahalisinin vermiş olduğu araba ve bargir ücreti 18249 ekmek ücreti 669, Gelenkeras ahalisi taraflarından verilen araba ve bargir ücreti 18073 ve Mecidözü Kazası ahalisinden verilen araba ve bargir ücreti 8904, toplam 45895 kuruş tutmuştur. *Hidmet-i muftehire* olmak üzere kendi istekleriyle bu ücreti devlete terk ve teberru ettiklerine dair ifadeleri *eser-i cemiyet* ve takdire şayan bir durum olarak ceride-i havadis nüshalarında yayımlanarak ilan ettirilmiştir.⁴⁶ Kepsut ve Balat Kazalarında iskan ettirilen Çerkes muhacirlerinin Bandırma'dan nakli, yaptırılan hane ve tohumluk semeninin ahali tarafından yapılan yardımlarla karşılandığı Takvim-i Vakayi'de ilan olunmuştur.⁴⁷ Kastamonu Taşköprü Kazasında iskan edilen Çerkes muhacirlerine ahali tarafından yapılan tohumluk ve çift aleti gibi yardımlar büyük bir memnuniyetle karşılanmış ve Ceride-i Havadis'te yayınlanmıştır.⁴⁸

Göç edenler arasında Han Kabilesinden olanlar da mevcuttu. Bu durumu İzmit Kaymakamı Cemil Bey ile muhacirin komisyonuna gönderilen bir belgeden tespit ediyoruz. Daha önce İzmit Sancağına gönderilen Çerkes muhacirlerinden ve Han kabilesinden Şahin Giray Bey takımından elli hane üç yüz nüfus Hendek kazasında hali arazi üzerinde yerleşmişlerdir. Henüz haneleri

inşa olunmamış, benzer haneler inşa edilerek iskanları veyahut kendileri tarafından inşa olunmak üzere hali arazinin kendilerine verilmesini arz-u hal ile istida etmişlerdir. Söz konusu arazinin muhacir iskanına elverişli olup olmadığının ve hane inşasında mahzur bulunup bulunmadığının tahkiki için bir tahrirat gönderilmiştir. Gelen cevapta arazinin tahminen üç bin dönümü müteceviz, fakat beş yüz dönümünün ahalinin tasarrufunda olarak geri kalanının arazi-i haliye-i miriyyeden olduğu ve iskana elverişli olup hane inşasında bir mahzur bulunmadığı bildirilmişti. Bunun üzerine hane inşa olunmak üzere bir memur gönderilmesi ve arazinin her hanenin nüfusuna göre taksim olunarak kendilerine verilmesi beyan ve inha olunmuştur.⁴⁹

Anadolu taraflarına gelen muhacirler haricinde Balkanlar'da yerleşmek isteyenler de bulunmaktaydı. Bu konuda Varna Kaymakamı'na gönderilen kayıttan Varna'ya üç yüz kadar Çerkes muhaciri geldiğini öğreniyoruz. Gelenler Nemçe (Avusturya) posta vapuruyla gelmişlerdi. Bunlar Rum ili canibinde iskan ve ikamet etmek istediklerinden bu konuda gerekli tahkikin yapılması ve tayinat ve araba verilip verilmeyeceği konusunda ellerinde bir belge olmadığı bildirilmektedir.⁵⁰ Gereken emrin Padişah'tan beklendiği de ifade edilmektedir.

Çerkes ve Kuban muhacirlerinden kırk beş hane ile daha sonra diğer muhacirlerle birleştirilerek Silistre Sancağı Gülpınar ve Uğurlu karyelerinde iskan olunmuşlardır. Bunlar için kırk sekiz hane inşa olunmuş, Silistre Valisi ve halkı tarafından çeşitli erzak yardımları yapılmış ve bir mazbata ile bu durum muhacir komisyonuna bildirilmişti.⁵¹ Yapılan yardımların ve gösterilen kolaylığın insanlık vazifesi takdire şayan bir hareket olduğu ifadesi yer almıştır. İslimye Kaymakamı Derviş Bey'e gönderilen arzda Çerkes muhacirlerinden Besni kabilesinden on altı hanenin daha önce acilen iskan olunacakları Ahyolu Bergos canibine gönderilerek Çingane İskelesi adlı mahalde iskanları kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak arazinin uygunsuzluğu nedeniyle Bergos'a bir saat mesafede Mihriz denilen mahalde iskanlarının meclis kararı olduğunu, hane başına beş kile zahire alarak kendilerine kulübe inşa edeceklerini ve tarımla uğraşacaklarını bildirerek bu konuda hükümetten irade-i seniyye talep etmektedirler.⁵²

Osmanlı Devleti özellikle Balkanlar'a yerleşmek isteyen muhacirlerin durumunu açıklamak durumunda kalmıştır. Yukarıda Varna ve İslimye'ye Çerkeslerin iskan olduğundan bahsolunmuştu. Vidin, Silistre Tulci, Varna, Hezargrad, Ruscuk, Tırnova, Köstence, Şumnu gibi özellikle Bulgaristan'da yer alan şehirlerin Vali ve Kaymakamlarına gönderilen belge göçler nedeniyle Bulgar tebanının olumsuz düşündüğünü ortaya koymaktadır. *Hazret-i şehinşahide mezelle-nişin emn ve rahat olmak arzusuyla buralara hicret eden Çerkes ve Nogay bazı familyaların nakil ve iskanları bazı muhrikler tarafından müfsid kabul edilmiş ve bunların oralara nakil ve iskanları Bulgar taifesiyile mübadele olunacağına dair söylentilere yol açmıştı. Bu şayiayı öğrenen devlet, muhacirle-*

rin sadece o bölgeye değil *memalik-i mahruse-i hazret-i padişahinin her tarafında münasib olan mahallere nakl ve eyva olunmakta olduklarını* ve Bulgar taifesinin *cümleten esıddıka-yı teb'a-i saltanat-ı seniyyeden olarak her halde husul-ı refah ve rahatlarıyla zir-i saye-i adalet-nevaye-i hazret-i mülükeneden mütemmem* olduğunun aşikar olduğunu ifade etmiştir. Bu söylentilere kimse- nin itibar etmemesini, devletin Bulgarlar hakkında iyilikten başka bir şey tasav- vur etmediğini ve bu fasidlerin ele geçirileceğini beyan etmiştir.⁵³

Muhacirlerin yeni yaşamlarından memnun olduklarına ve minnettarlıklarına dair bir gösterge yerleşim birimlerinin yeniden adlandırılmasıdır. Gerek yeni oluşturulan, gerekse başka isimlerle anılan yerleşim birimlerine manalı adlar verilmiştir. Örneğin; Kastamonu Vilayetine bağlı Çerkeş Kazasına tabi Bayındır Nahiyesi isminin Mecidiye olarak değiştirilmesi teklifi devlet tarafından uygun bulunmuştur.⁵⁴ Teke Kazası(Adana) İnderesi adlı mahalde iskan edilen Çerkes muhacirlerinin oluşturduğu karyeye Burhaniye isminin verilmesi talep olun- muş, uygun görülmesi üzerine de ilgililer görevlendirilmiştir.⁵⁵ Niğde'de teşkil olunan Çerkes muhacirleri karyesine Orhaniye ve Nevşehir Kazasında padişah- ın ihsanı ile vücuda gelen mahalleye de Osmaniye adı verilmiştir.⁵⁶

Muhacirlerin karşılaştıkları en büyük sorunlardan biri “köle”likti. Osmanlı Devleti'nde köleliğin yaygın olduğu, özellikle Çerkes kadınlarının haremde çokça kullanıldığı bilinmektedir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yavaş da olsa kölelik kaldırılmıştı. Çerkes kadın ve kızlarının “cariye” olarak çok rağbet görmesi göç eden Çerkeslerin bu konuda devlet tarafından uyarılma- sını gerektirmiştir. Kayseri Sancağı kazalarına gönderilmesi istenen padişah iradesi; yirmi beş-otuz yaşına kadar ve kölelikten azl edilmiş Çerkes muhacir- lerinin satışına izin verilmemesi yönündedir.⁵⁷ Her ne kadar devletin böyle bir memnu'ası bulunuyorsa da bu işten para kazananların varlığı söz konu- sudur. Çerkes ve Nogay muhacirleri elinde bulunan esirlerin hürriyet ve esar- et davalarının her şekilde İstanbul'da görülmesi gerektiği bildirilmiş, taşra- larda ise ancak eyalet merkezlerinde ve sancak meclislerinde görülebileceği Tanzimat kararlarından olduğu ifade edilmişti.⁵⁸ Bayburt eski mutasarrıfı Mehmed Ali Paşa Şiran Kazası Çekeslerinden kendisine bir cariye satın al- mıştı. Ancak, devletin bu durumu hoş karşılamadığını bilen Paşa cariyeyi iade etmek istemiş, bu konuda tahkik yapmak üzere Dördüncü Ordu-yı Hü- mayun müfettişi Nusret Paşa görevlendirilmişti.⁵⁹

Muhacirler ile yerli ahali arasında da bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Konya, Anka- ra, Sivas Harput, Adana bölgelerine hitap eden bir belgede Çerkesler ile Lek Kürdi aşireti arasında ciddi anlaşmazlık vuku bulduğu görülmektedir. Kayseri Sancağına havi kurada geçici iskan ettirilen yetmiş-seksen kadar atlı Çerkes muhaciri Ankara'ya bağlı Cebel-i Kozak Kaymakamlığına merbut aşairden Harmancık adlı yerde yaylada bulunan Lek Kürdi aşiretinin on beş kadar hanelerini basmış, hane sahiplerini yakalamış, mevaşi ve hayvanlarını sürüp

götürmüşlerdi. Aşiretten otuz-otuz beş atlı Çerkesleri takip ederken elli kadar muhacir bunların üzerine hücum edip bir neferini öldürünce aşiretten olanlar da karşı saldırı ile muhacir üzerine hücum ederek bir haylisini telef ve yirmi kadarını yaralamış, hayvanlarını telef etmişlerdir. Çerkesler hayvan takım ve silahları alarak dört re's atı takımlarıyla beraber Cebel-i Kozak Kaymakamı Ömer Bey'e vermişlerdir. Yapılan tahkikat sonucu durumun gerçek olduğu anlaşılmış ve büyük üzüntü duyulduğu kaydedilerek birkaç kendini bilmez sakinin yaptıklarının hepsine mal edilmemesi gerektiği ve kimseye *ürküntü-lük* verilmeden işin çözümü yukarıda adı geçen merkez valilerine bildirilmiştir.⁶⁰ Mihaliç'te iskan ettirilen Dağıstanlı Çerkesler ile Hristiyan ahali arasında yaşanan sıkıntılar üzerine devlet *Hristiyan ahaliye zarar verdikleri için* bu ailelerin başka yerlere naklini öngörmüştür.⁶¹

Sonuç olarak; Kafkas göçü kitlesel bir hareket olmuştur. Kafkaslar'dan sürekli bir insan seli Osmanlı topraklarına akın etmiştir. Ruslardan kaçanlar Padişahın himayesine sığınmış, yapılan yardımlar sonucunda da çoğu geldikleri için memnun kalmışlardır. Yeni yurtlarına, yaşamlarına alışmaları için evler, camiler yapılmış, ziraat yapabilecekleri topraklar verilmiş, kısıacası desteklenmişlerdir. Kısa sürede yeni hayatlarına alışan kitle tarla ekip-biçmiş, daha sonra yeni iş alanlarında çalışma fırsatları bulmuşlardır. Muhacirlerin yerleştirildikleri bölgelere göz atıldığında Anadolu'nun hemen her köşesinde bir muhacire rastlamak mümkündür. Bu hareketin özellikle sosyal boyutları düşünüldüğünde muazzam bir manzara ile karşılaşılacağı aşikardır. Yeniler ile eskiler karışmış, kaynaşmış, birbirlerine çok şey öğretmişlerdir. Sonuçta muhacirler bugünkü toplum yapımızın asli unsurları olarak karşımızda durmaktadırlar.

Açıklamalar

1. Bu konuda özellikle bkz: Ö.Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM)*, XI/4, 1949-50.
2. Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları., Ankara, 1997., s. 37.
3. Mustafa Budak, "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler", *İ.Ü. Tarih Araştırma Merkezi, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, İstanbul, 1996., s. 79.
4. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları., Ankara, 1994., s. 3-4.
5. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları., İstanbul, 2003., s. 15-16.
6. Mirza Bala, "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi (İA)/3*, MEB Yay., İstanbul, 1993., s. 375-386.; Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 109.
7. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 120.

8. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s. 98.
9. Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Belge Yayınları., İstanbul, 2004., s. 25.
10. BOA Sadâret Mektubî Umûmi Kalemi (A.MKT.UM). 459/3
11. BOA A.MKT.UM. 430/11; “teslim kılınan 32 bab hanelerinkeraste ve mesarif-i inşaiyesi olarak canib-i miriyeden ita buyurulacak meblağ-ı malumeyi bir hıdmet-i mahdude-i muftehire olmak üzere kemal-i şevk ve hahişleriyle canib-i miriye terk ve teberru eylemiş olundukları beyanıyla kabul niyazında oldukları bu defa kaza-i mezbure meclisinden tevarüd iden bir kıta mazbata-i umumiyyede beyan olunmuş.....”
12. BOA A.MKT.UM. 556/54; “bu makule ücretin itası mukteza-yı irade-i şehinşahiden ise de çerakise-i merkumanla dar ve diyarlarını terk ile diyar-ı kasaba-i şa'ru'l-islamiyye nakl ve muhacirin ve zir-cenahı müstelzem iflah-i hazret-i şahaneye iltica ve dahiliye olub irade-i tab'lerinde dahi cümletensakinub gelmiş ve bunların hakkında olunacakmucib olacağı ba iştibah olub böyle iken def olan hazine-i celileden ücret almamız şî'ar-ı insaniyyeye gelmeyeceğinden cebr ve ilhah olmayarak bir hıdmet olmak üzere meblağ-ı mezkuru ahalemiz bi't-tav ve'l-rıza hazine-i celileye terk ve teberru eylediklerini...”
13. BOA A.MKT.UM. 556/54.
14. BOA A.MKT.UM. 425/8; “15 yaşından aşağısına yevmiye birer ve yukarısına yevmiye ikişer guruş emvalden yemeklik ita vech-i nakillerinde vapur navullarıyla mesarif-i rahiyeleri ifa olunub arkası alındığı ve bunlardan ca-beca gelmekte olan bir iki familya ile bazı muhtacin-i muhacirine verilmek üzere Erzurum ahali mesabeşiçün Trabzon eyaleti ahali tarafından tertib ve tahsil kılınmış olan mebaliğden 100.000 guruş mikdarının Erzurum'a irsaliyle kusur 63999 guruş mal sandığında tevkiif kılındığı mukaddemmakam-ı ali cenab-ı vekalet-penahiye arz ve inha olduğu kayden tebeyyün eylemiş ve şeref-vürud olan irade-i aliye üzerine şimdiye kadar meblağ-ı mezburdan 12412 guruş ol vechle muhtacin-i muhacirine mesarif-i vakı'alarına sarf olarak kusur 51584,5 guruş 10 pare dahi bundan böyle inde'l-iktiza sarf ve ita kılınacağı der-kar olub ancak mah-ı sabıkın 13. günü muhacirin tarihiyle 6 gün Vabuk ve Badılan ve Haçinkübra kabilelerinden leffen takdim ve pişgah-ı sami-iazimleri kılınan pusula mucibince zükür ve inas Trabzon'a gelmiş olan 345 nüfus familyanın derhal ikmal-i levazımatlarıyla beraber bir takımı münasib hanelere ve birazı dahi çadırlar ile Kavak meydan nam mahalle ikame ile emr-i iradelerine ibtidar olunarak bunlardan birazları erbab-ı servetden oldukları cihetle yevmiye talebinde olmayub fakat bir takımı ihtiyaçlarını beyan ile yevmiye istemekde olduklarıyla ve mukaddemce Kabartay kabilesinden gelmiş olan 165 nefere yevmiye itası zımında muhacirin-i merkumunu riyaset-itarafından ol vakt istizan-ı madde kılınmış olduğu gibi bugün dahi istihsal-i irade-i aliyelerine lüzum görünmesine mebnikabile-i merkume rü'esasından birkaç nefer kimesne iskan edecekleri mahallerde tertib ve istizahı zımında mukaddemce der-alıyyeye gitmiş olduklarından bunlar avdet itmedikçe iskan edecekleri mahaller için kendüleri şu halde bişey diyemeyeceklerini askerisi beyan ve 1-2 familya Sivas gitmek isteyüb birazı dahi Erzurum ve Sivas taraflarında münasib mahal taharrisi zımında evvelce adam göndereceklerini ve işbu

adamları yedlerine muharrerat ita ve yanlarına memur terfik olunması der-meyan etmekte bulunmuş ve bunlardan icab edenlere mesarif-i vaki'alarıçün mebalîğ-i mevkufeden akçe ita olunacağı....”

15. BOA A.MKT.UM. 425/8.
16. BOA Sadâret Mektubî Nezâret Ve Devâir Kalemi (A.MKT.NZD). 311/53.
17. BOA Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM). 197/69.
18. BOA A.MKT.MHM. 190/26.
19. BOA A.MKT.MHM. 171/12.
20. BOA A.MKT.NZD. 314/63.
21. BOA A.MKT.NZD. 350/5.
22. BOA A.MKT.NZD. 314/6.
23. BOA A.MKT.MHM. 306/1.
24. BOA A.MKT.NZD. 298/4.
25. BOA A.MKT.UM. 544/12.
26. BOA A.MKT.MHM. 197/4.
27. BOA A.MKT.MHM. 503/25.
28. BOA A.MKT.NZD. 327/1; “ol tarafa gönderilmiş olan Nogay ve Çerkes muhacirlerinin iskanlarıçün lüzumu olan hanelerin talimat-ı mahsusasına tatbikan emr inşası zımında İzmîd mimar kalfası ve memur-ı mahsus marifetleriyle keşf edilerek beher hane ikişer oda ve bir sofa tahtında hayvanat ahurundan ibaret olduğu halde 10ar bin guruş masrafla vücuda geleceği anlaşılıb oraca diğerolmadığından yapılanicra-yı münakasası zımında der-saadetden mu'tad ve ehliyetli bir iki nefer kalfanın irsali keyfiyeti mukaddemce muhacirin komisyonu riyaset-i behiyyesine ba mazbata beyan ve işar kılınmış ise de el-an cevabı zuhur etmemesine mebni emr-i inşalarına mübaşeret olunamadığı ve mevsim-i ziraat güzeran eylediğinden gerek hayvanat ve gerek zahair dahi tedarük ve ifa kılınamayub bunların elyevm müsaferet halinde olarak yevmiyeleri mah-be-mah ita kılınmakta idüğü beyan ve bu keyfiyet yükde dahi te'kidi havi meclis-i mezkurun meclis-i Tanzimata ita buyurulan diğer bir kıta mazbatasıyla tekrar istizan kılınmış olmasına binaen keyfiyet lede'l-müzakere muhacirin-i merkume karar-ı aherden evvel gelmiş takımdan oldukları cihetiyle haklarında mukaddeman gönderilen talimat ahkamına tevfik hareket olunmak icab idüb fakat inşa olunacak hanelerin öyle teklif olması iktiza etmeyerek sair mahallerde icra olunduğu misüllü ilerüde kendülerieylemek üzere şimdilik ma mafih ikamet edebilecekleri kadar muhtasarca birer mesken yapılub bunun mesarifi dahi sair bazı mahallerde olduğu gibi İzmîd sancağında iskan olunacak muhacirine dahi inşa olunacak hanelerinin görebilecekleri bazı hizmetleri ifa etdirilmek üzere kendülerine verilecek öküüz ve ganem ve saire bahasıyla beraber nihayet 800 veyahud 1000 guruş kadar olması iktiza eder ise....”
29. BOA A.MKT.NZD. 327/1; “takdim kılınan mazbatalarda gösterilen fiyata göre mezkur haneler iki direk olmak ve mahalli hanelerine tatbikan çatusu ve tavanı olmayub pencere kanadlı yapılmak yedişer zira' olmak üzere beher zira'ı seksendörtbuçuk guruş olacağı inde'l-hesab tenbih ederek ol babda mimar-ı merkum kontrato rabt olarak tarafından muvakkaten bir kıta sened ahz ve hıfz edilmiş ve meclis-i çakeranemizde mimar-ı merkum İsvadurun vaki olan münakasasında

beher zira'ı 66,5 guruşa tenzil kılınmış ise de mimar-ı merkuma başka civarca fenni mimariye bi'l-münakasaya çıkar kimesne bulunmadığından işbu hanelerin emri inşasında münakasa birkaç mütâ'd kalfanın der-saadetden isali takdirinde bi'l-münakasa dahaolacağı mütala'a kılınmış olduğu....”

30. BOA A.MKT.NZD. 373/43.
31. BOA A.MKT.NZD. 412/53.
32. BOA A.MKT.MHM. 239/22.
33. BOA Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT). 274/62.
34. Yıldız Mütenevvi Mevzuat Evrakı (Y.MTV). 69/48.
35. BOA A.MKT.NZD. 291/2.
36. BOA A.MKT.NZD. 291/2.
37. BOA A.MKT.MHM. 304/51.
38. BOA A.MKT.MHM. 289/22.
39. BOA A.MKT.UM. 458/35.
40. BOA A.MKT.MHM. 217/81.
41. BOA A.MKT.UM. 555/92.; “Amasya sancağı dahilinde kain Veray kazasından mürur eden muhacirin-i çerakise rükublarıçün vermiş olduğu ber muceb-i bala 387 arabanın ücret-i nakliyesi olan 10899 guruş ile yevmiyelerine ita olunan kile nan-ı aziz bedeli olan 1500 guruş ki ceman 12399 guruşun kazamız ahalisi tarafından hüsn-i rızalarıyla bir hıdmet-i muftehire olmak üzere hazine-i celileye terk ve teberu eylemiş olduklarının kabulü hususuna müsaade-i kerimaneleri erzani buyurulmak muarazında lazım gelen 3 kıta senedi dahi leffen takdim kılınmış olmağla icrası icabı beyanında takdim-i mazbata aciz etmede ictisar kılındı ol babda emr ve ferman hazret-i menlehül emrindir.”
42. BOA A.MKT.NZD. 381/25; “Mah-ı halin 12. günü tarihiyle Nogay muhacirlerinden 115 nüfus içerüsünde mevcut olduğu halde bir sandal sevahil-i Çerakisede kain Coygu iskelesine çıkmış olmağla sandal reisine ve mevcut olanolundukda Bolathane limanından kıyam ile Rusya tarafına gitmekte olduklarını ve hevanın muhalefetinden iskele-i mezkureye düşüklerini ifade etmiş olduklarından mahal-i mezkur re'sleri merkumları te'hir vebirle meclis-i kebir memalik-i çerakiseye ifade ve ihbar eylediklerinde merkumları bila tezkire devlet-i aliye kararı suretiyle durdurmak üzere hareketlerine bir mana veremediklerinden vulu'-ı keyfiyeti taraf-ı valalarına ifade ve istizan olunmuş meclis-i kebir-i mezkur tarafından tensib gözülmekle vuku'-ı hali zat-ı valalarınagayr-ı hadd-ı tahriye ictisar kılınmış fi'l-hakika merkumlar muhacirinden olub vuku'-ı hicretlerinden udul idüb karar-ı ricat eylediler yohsa re'y-i valalarıyla mı rakib oldukları sandallarıyla ol tarafa gönderilmiş yohsa azim buldukları Rusya tarafından mı gönderilmiş merkumların hakkında ne suretle davranmak hakkımızda hayırlı memalik-i Çerakisemiz henüz hey'et-i hükümete dahil olmakda olmağla usul-ı tanzimatane zaman muhalif hareketde bulunmamağa bi-kadri'l-takat.....”
43. BOA A.MKT.UM. 477/67.
44. BOA A.MKT.NZD. 382/70.
45. BOA A.MKT.NZD. 324/65; “doğrusu şimdiye kadar liva-i mezkura gönderilen ve gönderilmek üzere bulunan muhacirinin emri iskanı hakkında gerek Bolu kayma-

kamı ve memuriyet-i sairesi ve gerek ahalisi caniblerinden her dürlü mesi ve teshilat icra olunarak meşhur olan gayret e ikdamları şayan-ı takdir ve tahsin bulunmuş....”

46. BOA A.MKT.MHM. 214/30.
47. BOA A.MKT.MHM. 322/31.
48. BOA A.MKT.NZD. 394/11.
49. BOA A.MKT.MHM. 208/64.
50. BOA A.MKT.UM. 374/2.
51. BOA A.MKT.MHM. 205/46.
52. BOA A.MKT.NZD. 359/90; “Besni kabilesinden 16 hane akdemce li eclil-iskan Ahyolu Bergos canibine gönderilerek Çingane İskeleyi nam mahalde iskanları mahallince karar verimli ise de arazinin bazı mertebeolması cihetiyle yine Bergosa 1 saat mesafe mahalde vaki Mihriz nam karyede iskan olunmaları mahal meclisinde karar verilmiş olmasıyla mahal-i mezkurda emsali misüllü hanelerinin inşai ve öküz ve tohumluk itası hakkında mahalline bir kıta emir-name-i saminin tastiri hususu muhacirin-i merkume tarafından istida olunmuş olmağla sürat-i iskan ve eyvaları hakkında bir kıta talimat-ı seniyye suretinin emir-name-i sami hazret-i sadaret-penahileriyle İslimye kaymakamı.....”
53. BOA A.MKT.UM 459/3; “bu tarafa hicret etmekte olan Çerkez ve Nogay takımından ol havaliye dahi bazı familyaların nakl ve iskan olunmakda olması cihetiyle bunu bazı muhrikler tervic-i bazar-ı müfsiddeden berü seyl ve alet ittihaz ederek güya bunların oralara nakl ve iskanları Bulgar taifesıyla mübadele arzına mebni idüğü beyanıyla tahdis-i izhan-ı tebayaya başlıkda bulunduğu tahkik ve istihbar olunmuş olub muhacirin-i merkume yalnız ol havaliye izam ve üsera olunmayub keyleti cihetiyle memalik-i mahruse-i hazret-i padişahinin her tarafında münasib olan mahallere nakl ve eyva olunmakda olmasına ve Bulgar taifesi cümleten esiddika-yı teb'a-i saltanat-ı seniyyeden olarak her halde husul-ı refah ve rahatlarıyla zir-i saye-i adalet-nevaye-i hazret-i mülükaneden mütemmem ni'am-ıolmalarına fevkü'l-gaye iğtina olunduğu meydanda bulunmasına nazaran buna kimsenin itimad etmemesi lazım geleceği ve cem'i zamanda bu makule neşriyatınmen' edecek tedabire müsara'at olunması levazım-ı mülkdariyeden bulunduğu der-kar olmağla taife-i merkumeden zir-i idare-i devletlerinde busöz anlarını celb olunarak taife-i merkume devlet-i aliyyenin münkad ve müttebi'i teb'ası olub haklarında devletce hayr ve münka'tden gayrı bir tasavvur olmadığı ve muhacirin takımı ber minval-i muharrer memalik-i mahrusenin her tarafında hali ve münasib olan mahallere yerleşdirilmekte olduğu gibi oralara dahi izam ve ishal olunmakda olarak bu sözlerin zerrece asl ve esası olmadığı beyanıyla teminat ve tenbihat-ı lazıme icra olunarak izhan-ı tebanın tağyir ve tehdişden vikayesine ve bununla beraber tahkikat-ı celye ve hafiye icrasından dahi girü durularak o makule fasidenin ibtal-ı dolab-ı müfsidetine mezid-i inayet ve himmet buyurulmak siyakında mahsusana ve ihtaren işbu şukka.”
54. Dahiliye Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdiriyeti (DH.MB.HPS.M). 14/2.
55. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT). 230/56.
56. İrade Hususiye (İ.HUS). 9/1310/Ş-050.
57. BOA A.MKT.UM. 546/12, A.MKT.UM 542/26.

58. Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılması için bkz: Y.Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004. BOA A.MKT.NZD. 316/2.; “Ve üsera ahz ve i'tası memnu'atının dahi yine evvelki raddesinde devam ve muhafazası meclis-i ali-i Tanzimat karar müzakeratından olub keyfiyet lazım gelenlere bildirilmiş olmağla bu misillü vuku bulacak davaların yalnız huzur-ı ali-i müşarün ileyhde fasl ve rüyeti hakkında icabının icrası....”
59. BOA DH. MKT. 1540/17.
60. BOA A.MKT.UM. 502/60; “keyfiyet meclis-i ahkam-ı adliyyeye ledel-havale muhacirin-i merkume zir-i cenah-ı saltanat-ı seniyyeden dahalet etmiş bulunmaları hasebiyle bunların izhar-ı hicret husul-ı iskan ve istirahatları emrinde bu kadar teklifata itibar olundukda iken şu nimetin kadrini bilmeyerek bunların şu uygunsuzluğa hayretleri doğrusu teessüf olunur usulden olduğuna ve bu dahi cümlesinin reyiyile olmayub içlerinden bazı uygunsuz sükkanın tahrik ve ifsadyıla vukua gelmiş bir şey olacağı misüllü bu makule halat-ı kabihanın vukuuna muhacirin-i ulema ve rüesanın razı olmayacakları dahiidüğüne binaen muhacirin-i merkumenin söz anlarlarına icabı vechle nush ve pend olunarak işbu fesada cüret eden eşhasın ele geçirilmesiyle sair muhacirine ürkündülük vermeyecek surette haklarında muhabarat-ı kanun icrasının ve müteferriatınındevletlü Hafız Paşa hazretlerine havalesiyle beraber ba.....zir-i idarelerinde kain mahallerde meskun muhacirin tarafından ahali ve bi'l-akis ahali ve aşair canibinden muhacirin haklarında vechen mine'l-vücu bu makule şu hareket vukua gelmemek.....”
61. BOA Hariciye Mektubi Kalemi (HR.MKT). 17/19.

Kaynakça

- Avagyan, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Barkan, Ö.Lütfi, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM), XI/4, 1949-50.
- Bala, Mirza, “*Çerkesler*”, İslam Ansiklopedisi (İA)/3, MEB Yayınları. İstanbul, 1993.
- Budak, Mustafa, “*1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti İle Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler*”, İ.Ü. Tarih Araştırma Merkezi, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs 1995, İstanbul, 1996.
- Erdem, Y. Hakan, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK Yayınları. Ankara, 1994.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul, 2003.*
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Yayınları. Ankara, 1997.

Migration Movements from Caucasia to Anatolia

Dr. Jülide AKYÜZ*

Abstract: Migrating from one place to another is a very ancient phenomenon that still continues today. Migration may have a variety of political, economic, social and cultural reasons. In the 19th century the Ottoman Empire was severely influenced by a huge wave of mass migration, which had political reasons. As a result of this, masses of people were made to settle in various parts of Anatolia. This new land which they migrated to with great expectations often welcomed them as a mother land. Both the State and the Ottoman public helped these Caucasus immigrants to adapt to their new lives. As a result of such migrations new settlements were formed, and the population balance changed, which was all passed on to the Turkish Republic as a social inheritance.

Key Words: Ottoman, Caucasia, migration, immigrant, settlement

* Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Department of History / KARS
julakyuz@hotmail.com

Эпоха массовых переселений Массовое переселение с Кавказа в Анатолию

Др. Джюлиде АКЪЮЗ*

Резюме: Продолжающийся и сегодня, процесс миграции начался давно. Народы переселяются по разным причинам: политическим, экономическим, социальным, культурным.

Одно из исторических - массовое переселение в Османскую Империю в 19 веке, в корне изменило империю. Переселившиеся сюда народы расселялись в основном в анатолийских районах. Люди покинувшие свои края по политическим причинам, связывали большие надежды с новой родиной и были также радужно встречены. Османское правительство и местное население старались помогать переселенцам.

В результате этой миграции образовались новые населенные пункты, структура и плотность населения изменились, что сыграло огромную демографическую роль в развитии империи. Этот исторический факт считается лучшим наследием в истории современной Турецкой Республики.

Ключевые Слова: Османская империя, Кавказ, миграция, переселенец, поселение

* Кавказский Университет, Научно-литературный Факультет, Кафедра Истории / г. КАРС
julakyuz@hotmail.com